

14. +A, +DA, +DAn durum biçim birimlerinin zarf işlevi¹

Hasan KARACA²

APA: Karaca, H. (2024). +A, +DA, +DAn durum biçim birimlerinin zarf işlevi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 305-318. DOI: <https://zenodo.org/record/13337650>

Öz

Sınırlı sayıda kural ve yapıyla dilsel anlamda sınırsız sayıda üretim yapmak bir dil evrenselliğidir. Türkiye Türkçesinde durum biçim birimi sayısı ile bunlarla ifadesini bulan durum sayısı aynı değildir. +A, +DA ve +DAn durum biçim birimleri yaygın işlev olarak yer bildirir ve cümle veya yan cümlede yer tamlayıcısı yapar. Ancak bu biçim birimlerin bunun dışında zarflaştırma işlevleri de vardır. Ek adlandırmalarının en yaygın kullanımları üzerinden yapılması dil incelemelerinde ve öğretiminde bazı kolaylıklar sağlasa da bazen dilin eksik veya yanlış yorumlanmasına yol açmaktadır. +A, +DA ve +DAn durum biçim birimlerinin sırasıyla *yaklaşma*, *bulunma*, *uzaklaşma* gibi yer bildirim işleviyle özdeşleştirilmesi bunlara dair birçok kullanım boyutunun göz ardı edilmesi veya yeterince ele alınmaması sonucunu doğurmuştur. Söz konusu biçim birimlerin işlevleri yer anlatımıyla sınırlı olmayıp zarf ve söz dizimsel görev olarak zarf tümleci yapmayı da kapsar. Buna göre +A durum biçim birimi edatı temsil, pekiştirme, genişletme, belirtme, sınırlandırma, denkleştirme, durum, tarz, tahsis, araç, zaman, eder, ölçü; +DA durum biçim birimi edatı temsil, zaman, süre, dönem, durum, tarz, ilgi, araç, sebep, miktar; +DAn durum biçim birimi durum, zaman, sebep, pekiştirme gibi anlam ilgileriyle zarf anlatımına sahiptir. Bu çalışmayla söz konusu kullanımların ortaya konulması amaçlandı. Konuya dair literatür taraması yapıldıktan sonra mümkün olduğunca Türk edebiyatından örneklerle durum sorgulandı. +A, +DA ve +DAn durum biçim birimlerinin cümlede çeşitli işlevlerle zarf tümleci kurduğu ortaya konuldu.

Anahtar Kelimeler: durum ekleri, cümle, cümlenin ögeleri, zarf tümleci, yer tamlayıcısı

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %9

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.08.2024-**Yayın Tarihi:** 21.08.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13337650>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assoc. Prof., Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Gaziantep, Türkiye), karaca@gantep.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-3014-5513>, **ROR ID:** <https://ror.org/020vvc407>, **ISNI:** 0000 0001 0704 9315 **Crossref Funder ID** 501100008836

Adverb function of case morphemes +A, +DA, +Dan³

Abstract

With limited rules and structures in linguistic terms making unlimited numbers of production is a universality of language. In Turkey Turkish the number of case morphemes is not same as the number of cases standing fort hem. The case morphemes of +A, +DA ve +Dan indicate location as their main function and construct locative complement (indirect object) in a sentence or a subordinate clause. Additionally, these morphemes have the functions of adverbializing as well. Even if naming of affixes through their most common usages provides some facilities in linguistic researches and language teaching occasionally it paves the way for misconstruction of language. Identifying of the case morphemes +A, +DA ve +Dan with the function of place indication as *dative*, *locative*, *ablative* respectively leads to being ignored or not being discussed of several usage aspects related with them. The functions of these morphemes in question are not only limited to place indication but they comprise making adverb and adverbial clause as a syntactical function. Accordingly, case morpheme preposition +A has adverbial expression with meaning relevance of representation, reduplication, extension, emphasising, limitation, equalization, case, style, appropriation, means, worth, measure; case morpheme preposition +DA has adverbial expression with meaning relevance of representation, time, duration, period, case, style, relevance, means, reason, amount; case morpheme preposition +Dan has adverbial expression with meaning relevance of case, time, reason, reduplication. In this study, the funtion of forming adverbial clause of the case morphemes +A, +DA ve +Dan in sentence has been remarked.

Keywords: Case affixes, sentence, elements of sentence, adverbial clause, locative complement

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 09.07.2024-**Acceptance Date:** 20.08.2024-

Publication Date: 21.08.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13337650>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

+A, +DA, +DAn durum biçim birimlerinin zarf işlevi

Giriş

Söz dizimi çözümlenmelerinde dilsel yapıların dizim ve işlev boyutu birlikte belirleyicidir. Dil bir sistemdir ve sınırlı sayıdaki kural veya yapıyla dilsel anlamda sınırsız sayıda üretim yapılır. Bu işleyiş, sınırlı sayıdaki durum biçim birimi ile daha geniş ve kapsamlı durum ulamı anlatımında da gözlemlenebilir. Dilde durum biçim birimi sayısı ile bunlarla ifadesini bulan durum sayısı eşit değildir. +A, +DA ve +DAn durum biçim birimleri temel işlev olarak yer bildirir ve cümle veya yan cümlede yer tamlayıcısı yapar. Ancak bu biçim birimlerin işlevleri bununla sınırlı değildir. Özellikle bağımlı dil bilgisel biçim birimlerin birden fazla işlevde kullanılması dilsel bir gerçekliktir. Bu bakımdan Türkiye Türkçesinde durum eklerinin işlev ve görev yelpazesi oldukça geniştir. Ek adlandırmalarının en yaygın kullanımları üzerinden yapılması dil incelemelerinde ve öğretiminde bazı kolaylıklar sağlasa da bazen dilin eksik veya yanlış yorumlanmasına yol açmaktadır. Temelde durum eklerini tek işleve indirgemek dilin birçok kullanım boyutunu ihmal etme sonucunu doğurmaktadır. Durum biçim birimleri isim işletim ekleridir ve adın sadece belli bir durumunu bildirmezler. Dolayısıyla durum biçim birimlerinin ilgi (+In/ +nIn), belirtme (+I), yaklaşma (+A), bulunma (+DA), uzaklaşma (+DAn) şeklindeki adlandırmaları eklerin dilsel kapsamını eksik bırakıp daraltmaktadır. Genel bir bakış açısıyla bunların biçim birim işletim / durum eki olarak adlandırılması daha doğru olacaktır (Boz, 2007, s. 20).

Türkiye Türkçesinde isim işletim eklerinin genellikle birden fazla işlevi vardır ve kullanım sırasında bunlardan biri öncelenmektedir. Bu öncelenmenin derecesi bazen ekle özdeşleşip ona ad olmakta bazen de hangi işlevin belirgin olduğunu kestiremeyecek kadar belirsiz olabilmektedir. Ekler, en yaygın kullanımı temel işlev olduğundan genellikle bu işlevle adlandırılmaktadır. Ancak eklerin barındırdığı işlev çeşitliliğine araştırmacılar arasındaki farklı bakış açısı, temel işlevin ne olduğu konusunda da farklı adlandırmalara yol açmıştır. Türkiye Türkçesinde +A durum biçim birimi için (yaklaşma, yönelme); +DA durum biçim birimi için (bulunma, kalma); +DAn durum biçim birimi için (ayrılma, çıkma, uzaklaşma) adlandırmaları yapılmaktadır. Yine de bu adlandırmalar eksik kalmakta, eklerin örneğin *sebepl, zaman, karşılaştırma, tarz* gibi birçok işlevini kapsamamaktadır. Ergin, +A durum ekinin yaklaşma ana fonksiyonuyla “*Bu hususî, bu çeşitli kullanım fonksiyonları yaklaşma, istikamet, yer, zaman, karşılaştırma, sebep, verme, bildirme, kuvvetlendirme, gaye, hedef, fiat, bedel, leh, aleyh, ilgi, kabul, gereklilik, uygunluk, konu, aitlik, vasıf, tarz, görüş, ayrılma, değişme, başkalaşma, yaptırma, tercih v.s. v.s. gibi ifadelerdir.*” (2009, s. 233), +DA durumu ekinin bulunma ana fonksiyonuyla “*bulunma, yer, zaman, iş, devamlılık, müddet, tarz, şekil, durum, karşılaştırma, kesir, konu, vasıta, gaye, sebep, vasıf, miktar, belirtme, kısım, parça, aitlik v.s. v.s.*” (2009, s. 234), +DAn durum ekinin uzaklaşma ana fonksiyonuyla “*uzaklaşma, çıkma, yer, ayrılma, menşel, cins, terkip, başlama, mahrumiyet, yokluk, vasıta, zaman, sebep, tarz, ölçü, değer, kıymet, bedel, parça, kısım, karşılaştırma, korku, ürküntü, hoşlanma, vazgeçme, aitlik, çeşit, vasıf, tercih, görüş, noktainazar v.s. v.s.*” (2009, s. 235) kullanım fonksiyonlarını verir. Ergin, ayrıca bu işlevlerin birlikte kullanıldıkları fiile bağlı olduğunu da belirtir. Türk diline dair çalışmalarda durum ekleri özelinde söz konusu işlevler kısmen sayılıp dökülmüş olsa da bunların söz dizimsel inceleme ve çözümlenmelerdeki karşılığına pek fazla yer verilmemiştir. Araştırmacılar, durum eklerinin zarf tümleci işlevine cümlenin öğeleri bahsinde çoğu zaman uyarı mahiyetinde birer cümlelik genel açıklamayla değinmişlerdir:

“*Cümlede yönelme, bulunma ve ayrılma hâl eki almış söz veya söz grubu eğer yer değil de tarz, zaman ve miktar bildiriyorsa yer tamlayıcısı değil zarf tümlecidir.*” (Demir, 2019, s. 62).

“Yönelme, bulunma ve uzaklaşma hâli ekli tarz, zaman ve miktar zarfları yer tamlayıcısı değildir.” (Karahana, 2007, s. 30).

“Bu ekler temel işlevleri dışında dönüştürme ve temsil eki olarak kullanıldıkları zaman dolaylı tümleç unsurunu değil de zarf tümlecini verirler.” (Delice, 2016, s. 140).

“Yönelme, bulunma ve ayrılma durumu eklerini taşıyan bazı kelime ve kelime grupları şekil, zaman, tarz, nicelik vb. durumları bildirdiklerinde yer tamlayıcısı değil, zarf olurlar.” (Özkan ve Sevinçli, 2017, s. 152).

“Yönelmeli, bulunmalı ve çıkmalı tümleçler bazen hem dolaylı tümleç hem de ‘sebeup veya zaman’ anlamıyla zarf tümleci ifadesi taşıyabilir.” (Özmen, 2016, s. 41).

“Yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma eki taşıyan tarz, zaman ve miktar zarflarının yer tamlayıcısı olmadıkları, yer tamlayıcısı yapısında hâl ve zaman zarfları oldukları unutulmamalıdır.” (Karaağaç, 2012, s. 235).

“Yönelme (-A), bulunma (-DA) ve ayrılma (-DAn) ekleri almış olsalar bile bazı kelime ve kelime grupları, eğer yön, durum, sebep, miktar, zaman vb. durumları bildiriyorsa ‘zarftır, yer tamlayıcısı değildir.’ (Aktan, 2016, s. 105).

“Yönelme, bulunma ve uzaklaşma hâli ekini alan kelimeler tarz, zaman ve miktar bildirdiklerinde zarf olur.” (Özkan, Toker ve Aşçı, 2016, s. 34).

Bu çalışmayla kaynaklarda genel olarak *tarz, zaman, miktar* bildiriyle ifade edilen durum eklerinin zarf tümleci işlevi detaylı bir incelemeyle verilmeye çalışılmıştır. +A, +DA ve +DAn durum biçim birimleri yer bildirme dışında işlev genişlemesine uğrayarak zarf pekiştirme veya zarfa dönüştürme işlevinde de kullanılırlar. “-A, -DA ve -DAn eklerinin cümle öğelerini ilgilendiren üç ayrı işlevi vardır. Bunlar, yer isimlerine gelerek cümlede kullanılan kelimenin kelime türünü değiştirmeden isim olarak yüklemi yer ilgisiyle tamamlamasını sağlayan durum, derin yapıda eksiltilmiş bir çekim edatını temsil eden temsil ve kelime türü olarak isim olan eklendiği kelimeyi zarfa dönüştüren dönüştürme işlevidir.” (Delice, 2003, s. 312). Bu çerçevede Delice, başka bir çalışmada +A biçim biriminin “için” işlevli kullanımına değinir ve kullanıldığı yapının cümlede zarf tümleci olarak adlandırılması gerektiğini vurgular (2000, s. 233).

Söz dizimsel çözümlenmelerde durum eklerinin zarf tümleci yapan işlevi, biçim birimlerin sadece temel işlevini dikkate alma veya biçimsel ağırlıklı yaklaşım sonucu genellikle ihmal edilmektedir: “Dolayısıyla tümce çözümlenmelerinde anlam ve biçim ölçütlerini bir arada kullanmak en doğru yöntem olarak kabul edilir. Geleneksel dilbilgisinin biçime ağırlık veren tümce çözümlenmeleri ise artık eskimiş bir yöntemdir. Çünkü bu yöntem ile yapılan çözümlenmelerde sık sık sorunlar çıkmakta, tıkanıklıklar yaşanmakta ve sağlıklı sonuçlara gidilememektedir.” (Boz, 2007, s. 47).

Öte yandan durum ekinin genel geçer işlevi ile eklendiği biçim birimin anlamının yanı sıra söz diziminde yer alan ve birlikte kullanılan diğer biçim birimler de ekin işlev ve görev çerçevesini biçimlendirmektedir. +A durum biçim biriminin “Koltuğa baktı.” cümlesinde “yönelme”, “Koltuğa oturdu.” cümlesinde “bulunma” bildirmesi birlikte kullanıldığı fiillerle ilgilidir. Bazı durumlarda söz konusu anlam ilgisinin ekin kendi işlev çerçevesinden mi, eklendiği sözcükten mi, birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerden mi kaynaklandığı belirsizdir. Bu durum, dilde biçimsel eklenme ve dizimsel ilişkinin

anlamsal boyutta daha da karmaşık bir ilişki ağına sahip olduğunu göstermektedir.

Durum biçim birimleri adları adlara, eylemlere ve edatlara biçimsel ve anlamsal ilişkilerle bağlar (Boz, 2007, s. 20). Bu ilişki ağı oldukça çeşitlilik gösteren dilsel boyutlar ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bunların zarf-fiil ekleri bünyesinde (-AcAğInA, -CAsInA, -mAsInA, -AsIyA, -DIğIndA, -AcAğIndAn vb.), sıfat tamlaması, edat grubu, birleşik fiil grubu ve kısaltma grubunda, türetimlik işlevi ve cümlede zarf tümleci dışındaki kullanımları bu çalışmanın dışında tutuldu. Ayrıca örnek cümleler genellikle *Güncel Türkçe Sözlük*'ten (Türk Dil Kurumu, 2024) alındı ve atıf olarak sadece cümlenin kime ait olduğu bilgisi verildi.

+A durum biçim biriminin zarf / zarf tümleci işlevi

+A durum biçim birimi cümlede temsil, pekiştirme, genişletme, belirtme, sınırlandırma, denkleştirme, durum, tarz, tahsis, araç, zaman, eder, ölçü gibi anlam ilgileriyle zarf işlevine sahiptir. “Tek başına”, “öylesine”, “kaçı” örneklerinde olduğu gibi bir kısmında ek kalıplaşmıştır. Ayrıca ekin söz dizimsel olarak bağlama ve sözcük öbeği kurucu işlevi vardır.

Temsil işlevi

+A durum biçim birimi, en az çaba yasasının işleyişiyle tamlama veya kelime grubunun eksiltilmiş unsurunu temsil eder. Bunlardan edat grubunun edat unsurunu karşılamak en yaygın temsil işlevidir. Derin yapıda edat grubu kurmuş olan *için*, *ile*, *kadar*, *sonra* edatlarının yerini yüzey yapıda grubun isim unsuruna gelerek tutar. Böylece cümle veya yan cümlede zarf görevinde kullanılan edatların yerini yine zarf işleviyle karşılar.

İçin edatını temsil

+A durum biçim birimi “için” edatı işleviyle eklendiği biçim birimi cümle veya yan cümlenin yüklemine zarf tümleci göreviyle bağlar. Birçok araştırmacı ekin bu kullanımına değinmiştir: Erdoğan Boz, +A durum ekinin “için” yerine kullanımını *‘içinlik ve mahsusluk belirteci’* ile *‘neden ve amaç belirteci’* başlıkları altında ele almıştır (2007, s. 84-88).

Özezen, ekin zarf işlevine değinmiştir: “Türkiye Türkçesinde +A yönelme durum ekli sözcük ve sözcük öbeklerinin bir bölümü zarf işlevlidir. Bu yapılar da yönelme durum ekinin temel işlevini büyük ölçüde yitirdiği dikkat çekmektedir.” (Özezen, 2008, s. 342).

Delice, bu işlevin ortaya koyduğu yapıların cümle çözümlemelerinde zarf tümleci olaraklandırılması gerektiğine vurgu yapar: “Oysa -A eki her kullanımda dolaylı tümleci verecek şekilde yönelme işleviyle çıkmayabiliyor karşımıza. Bazen ‘Bu hediyeyi kızıma aldım.’ Cümlesinde kızım-A kelimesindeki -A örneğinde olduğu gibi temsil işleviyle de kullanılabilir. Bu durumda ‘için’i temsil etmesinden dolayı bu ek zarf tümleci yapmaktadır.” (Delice, 2000, s. 233).

+A durum ekinin aşağıdaki işlevlerinin söz dizimsel çözümleme karşılığı zarf tümlecidir. Bu kullanımlarda amaç, tahsis, mahsusluk, sebep gibi anlamlar ifade eden +A biçim birimi yerine kolaylıkla “için” edatı getirilebilir:

“Yine bir şey yapabildim diyemem hatıranı.” (M. A. Ersoy).

zarf t. belirtisiz nesne yüklem **zarf t.**

“Derman arardım **derdime**, derdim **bana** derman imiş.” (Niyazi Mısırlı).
nesne yüklem **zarf t.** özne **zarf t.** yüklem

“Bu, ibrettir **anlayana**.” (Yunus Emre).
özne yüklem **zarf t.**

Ek, bu işlevle “**Niye** razı oldun?” (Ahmet Kabaklı), “Ecdadının dilini **neye** beğenmiyorsun.” (Hüseyin Rahmi Gürpınar) örneklerinde olduğu gibi “**niye**”, “**neye**” soru zarflarında kalıplaşmıştır.

İle edatını temsil

+A durum biçim birimi eder, ölçü, oran, bedel anlatımıyla “ile” edatının yerini temsil yoluyla tutar ve zarf tümleci yapar. “**Kaç**”, “**beleş**”, “**ucuza**” gibi “eder” anlatan birçok kullanımda +A kalıplaşmıştır. Ayrıca “**Aç karnına** sigara içmekle hiç de iyi etmiyorsun, dedi.” (Necati Cumalı), “**Aydınlıktan huylanan atlar şaha kalkarak deli gibi dötrnala ileri atılıyorlardı.**” (Ö. Seyfettin) cümlelerinde olduğu gibi bazı kullanımlarda ekin araç ve durum bildirimi iç içe geçmiştir. Aşağıdaki kullanımlarda +A yerine “ile” getirilebilir ve ekin bulunduğu yapı zarf tümlecidir:

“Seneliğini **yedi yüz elli liraya** tamamladım.” (Ömer Seyfettin).
nesne **zarf t.** yüklem

“Şamkâri kurabiyeleri **on paraya** satar.” (Sermet M. Alus).
nesne **zarf t.** yüklem

Babam burayı **yirmi bine** almıştı.
özne nesne **zarf t.** yüklem

Cümlelerdeki zarf tümleçleri “eder” bildirmekte ve “ile” edatıyla kurulmuş edat grubundan (**yedi yüz elli lira ile, on para ile, yirmi bin ile**) eksiltiştir.

Durum bildirme işlevi

+A durum biçim birimi, *denkleştirme, birliktelik, beraberlik, ortaklık, tarz, hâl* gibi durum anlatımlarıyla zarf işlevinde kullanılır. Ek, bu kullanımla cümle veya yan cümlede zarf tümleci yapar. “**Boşuna**”, “**öylesine**”, “**inadına**”, “**üzerine**” örneklerinde olduğu gibi bazı biçim birimlerle kalıplaşmıştır. Bir kısmında eksiz kullanım da söz konusu olduğu için sadece zarf genişletme işlevi görülür:

“Genç, dinç hayvan da arabayı **alabildiğine** koşturuyordu.” (Osman Cemal Kaygılı).
özne nesne **zarf t.** yüklem

“**Aksine** trende bütün gece uyudum.” (Sait Faik Abasıyanık).
zarf t. yer t. zarf t. yüklem

“Taşeronlar aramışlardı **boşuna**.” (A. Kulin).
özne yüklem **zarf t.**

Bu kullanımların yanı sıra +A biçim birimi aynı kelimenin tekrarına dayanan ve zarf olarak da kullanılan *kendi kendine, yan yana, el ele, baş başa, soluk soluğa, uzun uzadıya, kıran kırana* gibi yapılarda öbek

kurucu işleve sahiptir. Denkleştirme öbeği (Delice, 2008, s. 2) veya kısaltma grubu (Karahana, 2007, s. 83, 84; Ergin, 2009, s. 396-397) olarak adlandırılan bu yapılarda +A biçim birimi derin yapıda kalmış olan “*olarak*” zarf-filinin yüzey yapıda zikredilmesini gereksiz kılmaktadır. Ayrıca zarf işlevi de olan *enine boyuna, ardı ardına, harfi harfine; boydan boya, dilden dile, tepeden tırnağa* yapısındaki iki durum ekli öbeklerde de kurucu ektir. Bu yapılar da cümlede zarf tümleci görevinde kullanılmaktadır:

“Evimize **ardı ardına** iki konuk geldi.” (Ayla Kutlu).

yer t. **zarf t.** özne yüklem

“Sonra **uzun uzadıya** hasbihâl yaptılar.” (Ömer Seyfettin).

zarf t. **zarf t.** yüklem

“Eski hayat **baştan başa** bir nümayiş ve gösteriş hayatı idi.” (Ahmet Haşim).

özne **zarf t.** yüklem

Cümlelerdeki zarf tümleçleri +A biçim biriminin işlevi sonucu “olarak” zarf-fiili ilavesiyle zarf-fiil grubuna dönüştürülebilir.

Zamanda sınırlandırma işlevi

+A durum biçim birimi zaman bildiren zarfların anlamını sınırlandırma işleviyle belirtip pekiştirir. Zarfın +A biçim birimi almış şekli ile almamış şekli arasında söz konusu sınırlandırma farkı vardır. Bu kullanımda ekin zarfı pekiştirip belirtme işlevi yönelme işlevinden baskındır. *Akşama, yarına, sabaha* gibi bazı kullanımlarda kalıplaşma derecesinde sözcük ve ek özdeşleşmesi (kaynaşması) görülür.

“Şimdiden vadediyor başka bir âlem **yarına.**” (Faruk Nafiz Çamlıbel).

zarf t. yüklem nesne **zarf t.**

“Sohbetten beklenen cevap ancak **dördüncü haftaya** gelebildi.” (Ahmet Mithat Efendi).

özne zarf t. **zarf t.** yüklem

“Kadın bizi **akşama sabaha** kapı dışarı atacak.” (Hüseyin Rahmi Gürpınar).

özne nesne **zarf t.** yüklem

Genellikle süre bildiren ifadelerden sonra gelerek temsil yoluyla “sonra” edatının yerini “süresi içinde”, “zarfında” anlamıyla tutar. Yine bu kullanımda yüzey yapıdan silinmiş “kadar” edatının işlevini üstlenir:

On dakikaya ordayım.

zarf t. yüklem

Evi **bir haftaya** boşaltırız.

nesne **zarf t.** yüklem

Bir iki saate ararım seni.

zarf t. yüklem nesne

Yukarıdaki zarf tümleçlerinde +A biçim birimi “+A kadar” yapısının (*on dakikaya **kadar**, bir haftaya **kadar**, bir iki saate **kadar***) yerini tutmaktadır.

+DA durum biçim biriminin zarf / zarf tümleci işlevi

+DA durum biçim birimi genellikle yer anlatımıyla cümlede yer tamlayıcısı bildirir. Yer anlatımı dışında zaman, süre, dönem, durum, tarz, ilgi, araç, sebep, miktar vb. zarf anlatımlarıyla zarf tümleci yapar. Zarf olarak kullanılan *aslında*, *gerektiğinde*, *herhâlde*, *icabında*, *sırasında* gibi birçok yapıda kalıplaşmıştır.

Temsil işlevi

+DA durum biçim birimi sebep, araç ve miktar işlevini *için*, *ile*, *kadar* edatlarını temsil yoluyla karşılar:

***İçin* edatını temsil**

+DA durum biçim birimi genellikle +mAk ve +mA isim-fiil eklerinden sonra sebep (+DAn dolayı) ve amaç bildirerek “için” edatının yerini tutar. Örneğin “Üç gün **yürümekte** güçlük çekti.”, “**Evi temizlememde** yardım etmişti.” cümlelerinde “amaç”, “**Kızmakta** haklısın.”, “**Geç kalmamda** sakınca yok.” cümlelerindeki kullanımında “sebep” anlatım işlevi ön plandadır. Ekin bu şekilde temsil işleviyle kullanıldığı yapılar cümle veya yan cümlede zarf tümleci görevindedir:

Halk, bu bitkiyi **hastalıkların tedavisinde** kullanıyor.
özne nesne **zarf t.** yüklem

Kursa başlamamda kardeşimin çabası büyüktü.
zarf t. özne yüklem

Kentsel dönüşümde planlama önemlidir.
zarf t. özne yüklem

Yukarıdaki zarf tümleçlerinde +DA yerine “için” edatı getirilerek (*hastalıkların tedavisi için*, *kursa başlamam için*, *kentsel dönüşüm için*) yapı edat grubuna dönüştürülebilir. Bu yer değiştirmede zarf tümlecinin “amaç” bildiriminde anlam nüansı oluşsa da değişiklik olmaz.

***İle* edatını temsil**

+DA durum biçim birimi araç bildirerek “ile” edatının yerini temsil yoluyla tutar. Bu işlevdeki kullanım cümle veya yan cümlede zarf tümleci olur. Aşağıdaki kullanımlarda +DA durum biçim birimi yerine rahatlıkla “ile” edatı getirilebilir:

“Zaten **ilk bakışta** benim iyi bir insan olduğumu anlamıştı.” (Kemal Bilbaşar).
zarf t. **zarf t.** nesne yüklem

“Babadan kalma ev **anamın sayesinde** gürül gürül işliyordu.” (Sait Faik Abasıyanık).
özne **zarf t.** zarf t. yüklem

Genç kız, **kısık ateşte** pişirdi kahveleri.
özne **zarf t.** yüklem nesne

Tamlama şeklindeki bu yapılar “ile” edatıyla kurulmuş edat gruplarından (*ilk bakış ile*, *anamın sayesinde ile*, *kısık ateş ile*) kısalmıştır.

Kadar edatını temsil

+DA biçim birimi miktar bildiriyle “kadar” edatının yerini tutarak cümle veya yan cümlede zarf tümleci yapar. Aşağıdaki cümlelerde zarf tümleci görevindeki +DA durum biçim birimli yapılar “kadar” edatıyla edat grubuna (*üç metre yükseklik **kadar**, bu sertlik **kadar**, bu derinlik **kadar***) dönüştürülebilir:

Çiftliği çevreleyen duvar **üç metre yükseklikte** örülmüştü.
özne **zarf t.** yüklem

Çalışanların tepkisi **bu sertlikte** olmamalıydı.
özne **zarf t.** yüklem

Devlet, bölgede **bu derinlikte** kuyular kazacak.
Özne yer t. **zarf t.** nesne yüklem

Bu kullanımlarda sözcüğün anlamı da (*yükseklik, sertlik, derinlik*) doğal bir ölçü bildirimine sahiptir. +DA biçim biriminin bu işlevde kullanımı genellikle +IIk yapım ekli yapılarla olmaktadır. Ek, +IIk eki almaya elverişli olmayan “seviye”, “miktar”, “derece” gibi sözcüklere “Suyun yükselmesi hiçbir zaman **bu seviyede** olmamıştı.” örneğinde olduğu gibi doğrudan gelmektedir.

Zaman / dönem bildirme işlevi

+DA durum biçim birimi, eklendiği biçim birimin anlamı doğrultusunda *zaman, süre, süreç, dönem, devir* anlatımıyla cümle veya yan cümlede zarf tümleci yapar. Bu kullanımda ekin tamlama veya zarf-fiil grubunun sona gelen ve derin yapıda kalmış unsurunu karşılama işlevinden bahsedilebilir. Ek, bazı kullanımlarda kalıplaşmıştır:

“**Yetmiş beşte** duman çöker gözüne.” (Kul Hüseyin).
zarf t. özne yüklem yer t.

“**Taşınır günde** yüz bin can adem iklimine her dem.” (Niyazi Mısri).
yüklem **zarf t.** özne yer t. zarf t.

Geçmişte bu tip uygulamalar yaygındı.
zarf t. özne yüklem.

“**Bu esnada** arka sıradan hızla dürtüldüm.” (Sait Faik Abasıyanık).
zarf t. yer t. zarf t. yüklem

Genellikle +DA durum biçim birimi, baştaki unsuru sınırlandıma bildiren tamlama veya kelime grubundaki süreyi tahsis işleviyle belirtir:

“**Bu yarım saat içinde** evde neler geçti?” (Yusuf Ziya Ortaç).
zarf t. yer t. özne yüklem

“**Bir su çukurunu** dört kişi **iki günde** kapar.” (Burhan Felek).
nesne özne **zarf t.** yüklem

Ek, aşağıdaki kullanımlarda *-DIĞI zaman* anlam ilgisiyle zarf tümleci yapmıştır:

“İcabında vine yumruğunu kullanabilirdi.” (Ömer Seyfettin).
zarf t. zarf t. nesne yüklem

“Açıkgözlük, sırasında göz yummayı bilmektir.” (Cenap Şahabettin).
özne zarf t. nesne yüklem

Ekin *icabında, sırasında, esnada* gibi kalıplaşmış yapılarda durum eki işlevinden çok zarfa dönüştürme özelliği ön plandadır.

Durum bildirme işlevi

+DA biçim birimi eklendiği yapının da anlamsal ilgisiyle *durum, tarz, biçim, ortam* anlatan zarf tümleçleri yapar. Eklendiği yapı daha çok “nasıl” sorusunun cevabı olurlar:

Hırsızlar, polis kılığında yaklaşmış.
özne zarf t. yüklem

Burada kendimizi güvende sanmıştık.
Yer t. nesne zarf t. yüklem

Yaşlı adam, uyku ile uyanıklık arasında birkaç dakika bekledi.
özne zarf t. zarf t. yüklem

Durum ve tarz anlatımının bir kısmı derin yapıdaki zarf-fiil grubunun “olarak” zarf-fiilin işlevini üstlenmeye dayanır. “*Kahvelerimizi ayakta içtik.*” (Aka Gündüz) cümlesinde zarf tümleci olan “*ayakta*” ifadesi derin yapısıyla düşünüldüğünde “*ayakta olarak*” şeklinde tamamlanabilecek zarf-fiil grubudur. Burada +DA biçim birimi “olarak” zarf-fiilin işlevini üzerine almıştır. Ek, bu işlevdeki *arada, aslında, birlikte, haddizatında, sonuçta* gibi birçok kullanımında kalıplaşmıştır. Aşağıdaki örneklerde +DA durum biçim biriminden sonra “olarak” ifadesini getirilebilir:

“Çırağı ile birlikte dükkânın önünü bir ileri, bir geri arşınlar.” (Ahmet Kutsi Tecer).
zarf t. nesne zarf t. yüklem

Elleri cebinde uzun uzadıya tabloyu inceledi.
zarf t. zarf t. nesne yüklem

“Bir yerde köfte filan kızartılıyordu herhâlde.” (Orhan Veli Kanık).
yer t. özne yüklem zarf t.

+DA, “herhâlde” kullanımında zarfı genişleterek kalıplaşmıştır. Sözcüğün “herhâl” kullanımı daha nadirdir.

+DAn durum biçim biriminin zarf / zarf tümleci işlevi

+DAn durum biçim birimi yer bildirimini dışında durum, zaman, sebep, pekiştirme gibi anlam ilgileriyle zarf anlatımına sahiptir. Eklendiği yapı, cümle veya yan cümlede zarf tümleci olur.

Zamanı pekiştirme işlevi

+DAn durum biçim birimi, zaman bildiren ifadeleri pekiştirip belirtir ve bunların zarf tümleci olarak kullanımlarını sürdürür. *Gerçekten*, *erkenden*, *şimdiden*, *sonradan* gibi birçok kullanımda kalıplaşmıştır. Bunların bazısında biçim birimin +DA durum ekini almamış şekli anlamsal fark oluşsa da kullanılır:

“**Sabahtan** uğradım ben bir güzele.” (Karacaoğlan).

zarf t. yüklem özne yer t.

“Kısmet olursa **erkenden** yola düzüleceğiz.” (Ömer Seyfettin).

zarf t. zarf t. yüklem

“Aynı şeyi **eskiden de** görmemiş miydim.” (Adalet Ağaoğlu).

nesne zarf t. yüklem

Ayrıca +DAn *beri*, +DAn *itibaren* ifadelerini tek başına karşılayarak sınırlandırma, başlama noktasını işaretleme işleviyle cümle veya yan cümlede zarf tümleci yapar:

“**Çoktan** kocaldı gönlüm.” (Faruk Nafiz Çamlıbel).

zarf t. yüklem özne

“**Bugünden** ormanı göster kulağı baltasına.” (Mehmet Akif Ersoy).

zarf t. nesne yüklem yer t.

“**Şimdiden** yok bilsin hasım kendini.” (Dadaloğlu).

Zarf t. yüklem özne

Örneklerde de görüleceği üzere ek, cümle veya yan cümle yüklemının başlangıç noktasını göstermektedir.

Durum / tarz bildirme işlevi

+DAn durum biçim birimi durum ve tarz bildiriyle temel veya yan cümlede zarf tümleci yapar. *İçten*, *yürekten*, *birden*, *kendiliğinden* örneklerinde olduğu gibi birçok kullanımda kalıplaşmıştır:

“**Hafiften** bir rüzgâr esiyor.” (Orhan Veli Kanık).

zarf t. özne yüklem

“**İğrenç** bir mahluk görmüş gibi **kendiliğinden** buruştu yüzüm.” (Ahmet Ümit).

zarf t. zarf t. yüklem özne

“Bu cahil, bu ebleh kafa **nerede** bir cenaze görse **sakacıktan** selama durur.” (Rauf Tamer).

Özne zarf t. zarf t. yüklem

Yaygın bir kullanım olmasa da -ArAk zarf-fiil ekinden sonra gelerek zarfın anlamını genişletip pekiştirir (Sev, 2009, s. 89; Argunşah, 2011, s. 60). Bu kullanımda da ögenin görevi eksiz şekline göre değişmez, zarf tümleci olarak kalır:

“Ve kalp **ağlayarak**tan / **Çekilir geri geri**.” (Necip Fazıl Kısakürek).
cdu özne **zarf t.** yüklem zarf t.

“**Yandım diyerekten** çayıra yığıldı.” (Kemal Tahir).
zarf t. yer t. yüklem

“**Onların hevesine uyaraktan** / **Cenup ufuklarına bakıyoruz.**” (Ahmet Muhip Dranas).
zarf t. yer t. yüklem

“Hiçbir genç adam, ölümü **gerçekten** düşünmemiştir.” (Nurullah Ataç).
özne nesne **zarf t.** yüklem

Örneklerde de geçen *ağlayarak*tan / *ağlayarak*, *diyerekten* / *diyerek*, *uyaraktan* / *uyarak* şeklinde iki türlü kullanımı olan yapılarda +DAn biçim birimi zarfı pekiştirme işlevindedir.

Sebeplendirme işlevi

+DAn durum biçim birimi, +DAn *dolayı*, +DAn ötürü ifadelerini tek başına karşılayarak sebep bildirir. Bu işlevle cümle veya yan cümlede zarf tümleci kurar. “*İsim çekim ekleri içinde ablatif ekinin çekimsiz bir cümle unsuru olan zarflarda bazen kullanıldığını, adeta bir zarf yapma fonksiyonu olduğunu ‘Korkusundan kaçtı.’ misalinde görüldüğü gibi ileride göreceğiz.*” (Ergin, 2009, s. 343, 344):

“**Şaşkınlıktan, hüzünden ve merhametten** altüst olmuştum.” (Ahmet Hamdi Tanpınar).
zarf t. yüklem

“İnsan bir akşamüstü ansızın yorulur / **Tutsak ustura ağzında yaşamaktan.**” (Atilla İlhan).
özne zarf t. zarf t. yüklem **zarf t.**

Bu cümlelerde zarf tümlecini oluşturan yapılar, “dolayı” ilavesiyle edat grubuna dönüştürülebilir. Ek, işlev olarak edatın “sebeplendirme” bildirimiyle bütünleşmiştir.

Sonuç

Sınırlı sayıda kural ve yapıyla dilsel anlamda sınırsız sayıda üretim yapmak bir dil evrenselliğidir. Türkiye Türkçesinde de sınırlı sayıda durum biçim birimiyle durum düzlemi karşılanır. Yaygın işlevi yer bildirimi olan +A, +DA ve +DAn durum biçim birimleri zarf anlatma ve zarf tümleci ilişkisi kurma işlevlerine de sahiptir. Elbette eklendikleri ve söz dizimsel bağlamda birlikte kullanıldıkları yapılar da bu işlevleri tayin edip çeşitlendirmektedir. Yer bildirimi dışında genel olarak +A durum biçim biriminin *ile*, *için*, *kadar*, *sonra* edatlarını temsil, *durum* ve *sınırlandırma*; +DA durum biçim biriminin *için*, *ile*, *kadar* edatlarını temsil, *zaman* ve *durum*; +DAn biçim biriminin *sebeplendirme*, *zaman*, *durum*, *pekiştirme* başlıkları altında toplanabilecek zarf işlevleri vardır. Özellikle eklerin temsil işlevinde doğrudan zarfların yerine, zarfı karşılayan bir kullanım söz konusudur. Bu ekler *aksine*, *boşuna*, *inadına*, *kaça*, *öylesine*; *arada*, *aslında*, *birlikte*, *haddizatında*, *herhâlde*, *sonuçta*; *baştan*, *çoktan*, *gerçekten*, *sonradan* gibi yapılarda kalıplaşmıştır ve durum ekinden çok zarfı genişletme, pekiştirme veya zarfa dönüştürme işlevindedir.

+A, +DA ve +DAn durum biçim birimleri zarf bildiriminde ortak işlevlere de sahiptir. Her üç biçim biriminin de genel olarak *aitlik*, *durum*, *karşılaştırma*, *konu*, *ölçü*, *sebeplendirme*, *tarz*, *vasıta*, *vasıf*, *zaman*

bildirimi vardır.

Türkiye Türkçesinde +A, +DA ve +DAn durum biçim birimlerinin bütün bu zarf anlatımları söz dizimsel tercihle cümle veya yan cümlede zarf tümleci olur. Bu kullanımın söz dizimi çözümlemelerinde gösterilip adlandırılması dilde doğru değerlendirmeler için gereklidir.

Kaynakça

- Aktan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Argunşah, M. (2011). Türkçede Zarf-Fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1, Winter 2011, p. 55-68.
- Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Delice, H. İ. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi. *Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, s. 221-235.
- Delice, H. İ. (2003). Türkçe Sözdiziminde Tümleç. *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, S. 3, s. 299-336.
- Delice, H. İ. (2008). Denkleştirme Öbeği / Acualization Phrase. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science – JASSS-*, Volume 1 Issue 1, p. 1-2.
- Delice, H. İ. (2016). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demir, N. (2019). *Türkçe Cümle Bilgisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2007). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özezen, M. Y. (2008). Türkiye Türkçesinde +A ve -A Ekli Zarflar Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, s. 329-344.
- Özkan, A., Toker, M., Aşçı, U. D. (2016). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2017). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özmen, M. (2016). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Sev, İ. G. (2009). Çıkma Durumu Eki Pekiştirme Eki Olabilir mi?, *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. II, s. 85-92.
- Türk Dil Kurumu (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>